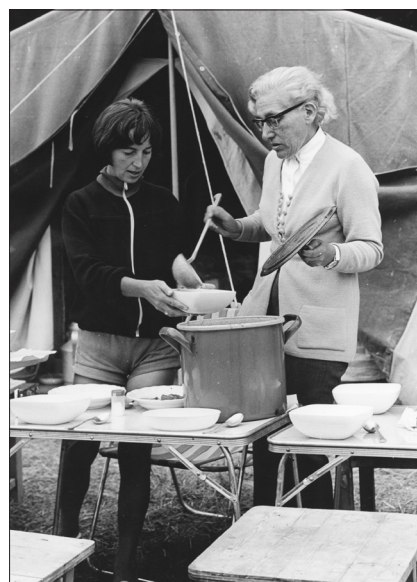

MAKKAY JÁNOSNÉ DR. TULOK MAGDOLNA (1934–2018) EMLÉKEZETE*

Öt éve múlt, hogy hosszas betegeskedés után, a világtól elvonultan, szinte észrevétlenül távozott a földi világból Tulok Magdolna, a könyvtárosi pályát vállaló régész, aki saját tudományos karrierje rovására oly sokat segítette szerencsésebb pályatársai mindennapi munkáját. 1934. január 16-án született, egy kis nyugat-dunántúli faluban, a Zala megyei Gyűrűsön, egyszerű, gazdálkodó szülők gyermekeként. A válságos 1930-as évek végén a család arra kényszerült, hogy a fővárosban keressen boldogulást, ahol az apának tűzoltóként sikerült elhelyezkednie. Itt élték át 1944–1945. telén Budapest ostromának szörnyűségeit, amelyek örökre bevésődtek az eszmélő kislány emlékezetébe. A háború utáni sanyarú időkben kézimunkázással, kötéssel maga is igyekezett hozzájárulni a család szűkös megélhetésének biztosításához. A történelem, irodalom, művészet iránti vonzódása korán megmutatkozott, a mindennapok szürkésege elől gyakran menekült olvasmányainak világába. Visszatekintve, felnőtt korában is a sors külön ajándékának tartotta, hogy édesapjának – az egyik budapesti színházban végzett tűzoltói szolgálatának – köszönhetően számos színi- és operaelőadást láthatott, és már gyermekként megismerhette a dráma- és zeneirodalom remekait.

A budapesti józsefvárosi Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban érettségizett, 1952-ben, és még ugyanabban az évben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának régészet szakos hallgatója lett, Banner János tanítványa. Itt ismerkedett meg a későbbi neves régésszel és őstörténésszel, Makkay Jánossal, akivel még egyetemi tanulmányaik idején összeházasodtak. Baráti körükhöz tartozott évfolyamtársuk, Trogmayer Ottó, aki aztán Szegeden vált nemzedéke egyik legkiválóbb régészévé. Tanulmányaik befejezése és munkába lépésük az 1956-os forradalom eseményeinek és az azokat követő megtorlásoknak idejére esett. A forradalom alatt tanúsított magatartásuk, szerepvállalásuk következményeit mind férjének, mind tanár apósának viselnie kellett, ami hosszabb távon is beárnyékolta az egész család életét, beszűkítette mozgásterét.

Tulok Magdolna 1963-ban egyetemi doktorátust is szerzett régészetből, de gyakorló – terepet járó, ásató – régészként sohasem dolgozott, szakmai életét (is) a könyvek világának szentelte: tanulmányai befejeztével a számára járhatóbbnak mutató könyvtárosi pályát választotta. Indulásakor a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, azt követően a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa volt. Egyik első közleménye is – közvetetten – a könyvtári szakmához fűződik. Ebben közzétette a költő és műfordító dunántúli evangélikus püspök Kis János egy 1837-ben, Toldy Ferencnek írt, addig lappangó levelét, amelyben beszámolt irodalmi tevékenységéről, és tájékoztatta a Magyar Tudományos Akadémia – akkori nevén a Magyar Tudós Társaság – titkárát a Sopronban és Kőszegen az idő tájt megjelent nyomtatványokról (Kis János levele az Akadémiához a soproni nyomda működéséről, *Soproni Szemle*, XIII, 1959/ 371–373). Kis János, aki alapításától fogva maga is a tudós társaság tagja volt, vidékről küldött jelentéseivel így igyekezett támogatni a fiatal intézmény működését, segíteni titkárának bibliográfusi munkáját egy olyan időszakban, amikor épp csak elkezdődött a tudós társaságnak juttatandó kötelempéldányok szabályozása.

Képzettségéhez közelebb kerülve, éveken át vezette a Magyar Tudományos Akadémia 1958-ban létrehozott Régészeti Kutatócsoportjából 1968-ban megalakított Régészeti Intézete könyvtárát. Tevékeny-

* A fényképen Tulok Magdolna Patek Erzsébettel (1918–1995), kor 1971–1978 között. Valószínűleg egy, a soproni várhegyi (Burgstall) ásatáson, valami-

ségéhez nemcsak a könyvtár szervezése, állományának gyarapítása, a fiatal intézmény munkáját biztosító hazai és külföldi szakirodalom nyomon követése, beszerzése, rendszerezése fűződik, de ő készítette el a régészet és a társtudományok periodikáinak, kiadványsorozatainak azt az átfogó rövidítésjegyzékét, amely mind a mai napig alapvető útmutatóul szolgál szerzőknek és szerkesztőknek egyaránt (Abbreviations of Periodicals and Series of Archaeology and Auxiliary Sciences, *ActaArchHung*[= *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*], 36, 1984–1985, 333–384).

Szakértelmét külföldi magyar intézmények tudományos könyvtárainak rendezéséhez is igénybe vették, egyik ilyen irányú tevékenysége a Római Magyar Akadémia könyvtárához fűződik, ahol többször is megfordult, és ahová mindig szívesen tért vissza. A könyvtárat Fraknoi Vilmos történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, címzetes nagyváradi püspök alapította 1894–1895-ben, a Római Magyar Történeti Intézettel együtt, amelyet aztán a Monarchia összeomlása után a Klebelsberg Kunó kultuszministersége alatt 1927–1928-ban létrehozott, a Via Giuliaán fekvő Falconieri Palotában otthont nyerő Római Magyar Akadémiához csatoltak. A második világhéget követő hidegháborús időkben az eredetileg a kultúrát és a tudományt szolgálni hivatott intézményt a nagykövetség vette birtokába, és főleg propagandacélokra használta; a könyvtár értékesebb részét, benne a Fraknoi-hagyatékot, az 1950-es évek elején Budapestre szállították. A Collegium Hungaricum és Accademia D'Ungheria néven is jól ismert római magyar intézmény 1981-ben került vissza az Oktatási és Kulturális Minisztérium hatáskörébe, és csak ezek után jöhetett szóba a könyvtár rendezése. Tulok Magdolna magvas tanulmányban számolt be tapasztalatairól, és tájékoztatta a hazai közvéleményt (A százéves Magyar Akadémia Fraknoi-könyvtárának viszontagságai, *Könyvtári Figyelő*, 41, 1995, 3–37). Megjegyzendő, hogy az utólag, 2016-ban a Külgazdasági és Külügyminisztérium alá rendelt Római Magyar Akadémia könyvtárának állapota továbbra sem kielégítő, és nem felel meg eredeti, tudományos rendeltetésének, lásd Sárközy Péter tanulmányát (Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda, a kilencven évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia, *Magyar Tudomány*, 179, 2018, 729–737).

Tulok Magdolna hálás volt a sorsnak, hogy kedvelt tevékenységét, a könyvek világával/világában való foglalatalkodást a rendszerváltozást követően, immár nyugdíjasként is tovább folytathatta: több éven át a külföldi magyar intézetek könyvtáraival, azok anyagának szakszerű rendszerezésével, állományuk gyarapításával, a magyar kultúra és tudomány határokon túli megismertetésének előmozdításával foglalkozhatott a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, majd ennek utóda, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma kötelékében. A felettes hatóság részéről mindig nagyra értékelt könyvtárrendezési tevékenysége révén a világ számos közelebbi vagy távolabbi helyét felkereshette: járt Prágában, Párizsban, Londonban, Helsinkiben, Szófiában és Moszkvában, de eljutott Kairóba és Delhibe is. Útjain nem egyszer férje, Makkay János is elkísérte, és mindenütt óriási kíváncsisággal, a más kultúrák iránti nyitottsággal, értő szemmel ismerkedtek a múlt emlékeivel és a jelen viszonyaival. Amint a körülmények lehetővé tették, a hivatali utak mellett turistaként is felkerestek olyan exotikus, az egyetemes művelődéstörténet szempontjából kitüntetett helyeket, mint a Földközi-tengerben fekvő Málta szigete vagy a sokunk számára még mindig rejtélyes Közép-Ázsia.

Tudományos publicisztikai tevékenységére visszatérve, megállapítható, hogy annak egyik vonulata eredeti képzettségéhez, az őskor, azon belül is a neolitikum és rézkor régészetéhez kapcsolódik. Noha nem vált ásató régésszé, több ízben foglalkozott a Hódmezővásárhely melletti Kókénydomb késő-neolitikus, a Tisza-kultúrához tartozó lelőhelyének a korabeli hitvilághoz köthető, a régészek által a kultikus szertartások kellékeinek tekintett különleges égetett agyagtárgyaival, mint a bekarcolt meandermotívumokkal díszített kókénydombi „oltár” vagy az ún. kónikus idolkok (Der Altar von Kókény domb und der ihm angeschlossene Kreis, *Régészeti Dolgozatok – Dissertationes Archaeologicae*, 4, 1962, 68–69; A Late Neolithic Idol of Conical Type, *ActaArchHung*, 23, 1971, 3–17). Itt említhetjük meg recenzióját is, melyet a bolgár régészet egyik legismertebb alakjának a bulgáriai rézkort tárgyaló, a magyarországi őskori kutatások számára is fontos összefoglaló munkájáról írt (Henrieta Todorova: *The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millennium B. C.*, BAR International Series, 49, Oxford, 1978 [Recenzió], *ActaArchHung*, 33, 1981, 406–408). A recenzens számára akkor elfogadhatatlannak tűnt Todorovának a bulgáriai neolitikumra és rézkorra javasolt „magas” kronológiája, amelyet a gyarapodó radiokarbon keltezésekre alapozott, és amely szerint a réz- és aranyművesség, az írásszerű piktografikus szimbólumok, de még az osztálytársadalom kezdetei is az i. e. V. (és nem a korábban elfogadott III.) évezredben gyökereznének. Az említett radikális kronológiai fordulathoz hasonlóan, a recenzens megalapozatlannak tartotta Todorova azon igyekezetét is, hogy a diffuzionista régészeti iskola képviselői által hangoztatott hagyományos „ex Oriente lux” elvét a délkelet-európai őskor önálló fejlődését hangsúlyozó „ex Balcanae lux” hipotézisével helyettesítse. Másfél évtizeddel később Tulok Magda társszerzője lett annak a kötetnek, amely a dunántúli Bicske-Galagonyás lelőhely ásatásának eredményeiből az ún. kottafejes díszíté-

sű kerámia kultúrájának, valamint az azt követő Sopot–Bicske-műveltségnek a középső és késő neolitikumba sorolható leletanyagát mutatja be (Makkay J., Starnini E. and Tulok M.: *Excavations at Bicske-Galagonyás (Part III): The Notenkopf and Sopot-Bicske Cultural Phases*, Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 6, Trieste, 1996).

Az erdélyi régészet történetéhez fűződik Tulok Magdolna érdeklődése első nő régészünk s egyben a világ egyik első archeológus asszonya, a sokáig méltatlanul mellőzött Torma Zsófia (1832–1899) élete és munkássága iránt. Alakját, az erdélyi neolitikum, különösen a tordosi őstelep kutatásában játszott úttörő tevékenységét, Erdély őskorának a délkelet-európai és közel-keleti civilizációkkal való lehetséges kapcsolataira vonatkozó eredeti gondolatait mind szakkiadványokban, mind pedig szélesebb olvasóközönségnek szánt lapokban több alkalommal is felelevenítette, értékelt (150 éve született Torma Zsófia, *Archaeologiai Értesítő*, 117, 1990, 265 [az akkor elfogadott 1840-es születési dátum szerint]; Száz éve halt meg az első magyar régésznő, Torma Zsófia, *Havi Magyar Fórum*, 1999. november; 100 éve hunyt el Torma Zsófia, in: *Holt lóra patkó. Tanulmányok Torma Zsófia (1840–1899) emlékezetére* (Tractata Minuscula 17.; szerk. Makkay János), Budapest, 1999, 17–40). Archív dokumentumok felkutatása alapján, férjével közösen írt tanulmányában újabb adatokkal gazdagította a Heinrich Schliemann és a magyar régészet közötti kapcsolatokra, a Trója feltárójának Torma Zsófiával folytatott tudományos levelezésére vonatkozó ismereteinket (Magdolna Tulok – János Makkay: *Heinrich Schliemann – Ungarn – Zsófia Torma. Kontakte und Briefwechsel*, in: *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt* (szerk. Nikolaus Boroffka – Tudor Sorocanu), Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 1999, 19–37).

Művészettörténeti érdeklődését és jártasságát tanúsítják azok a dolgozatai, amelyekben az Árpád-házi szentek ábrázolásaival, ereklyéivel foglalkozott. Egy, a millicentenárium alkalmából kiadott tanulmánykötetben elemezte Simone Martini sienai mesternak az Assisi Szent Ferenc-bazilika altemplomában található, 1318 körül, esetleg valamivel később keletkezett falfestményeinek szentábrázolásait, köztük magyarországi Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Imre herceg, Szent István és Szent László képmását (Árpád-házi szentjeink Simone Martini képein, in: *Az őshazától Árpád honalapításáig* (szerk. Magyar Kálmán), Magyar Nemzeti Történeti Társaság, Kaposvár, 1996, 241–246). II. András leánya, az 1231-ben a németországi Marburgban alig 24 évesen elhunyt, 1235-ben szentté avatott, legendás életű Szent Erzsébet alakját és hányatott sorsú földi maradványainak történetét külön kis kötetben is bemutatta. Munkájának kiindulópontját az a Stockholmi Állami Történeti Múzeumban őrzött, drágakövekkel díszített arany fej-ereklyetartó képezte, amelyet Gusztáv Adolf svéd király zsákmányolt 1631-ben, a harminc éves háború során, Würzburg ostroma és bevételével, és amelyet a kutatók egy része Szent Erzsébet fej-ereklyetartójaként tart számon (*Árpád-házi Szent Erzsébet stockholmi fej-ereklyetartója*, Budapest, 2007).

Kutatóként, könyvtárosként Tulok Magdolna számtalanszor találkozhatott a régészeti szövegek fordításának nehézségeivel, ez késztette arra, hogy megkeresse és összegyűjtse a magyar régészeti szaknyelv szókészletének megfelelőit az általa jól ismert angol, német és olasz nyelvben. Így születtek mindmáig népszerű, haszonnal forgatott szakszótárai, amelyeket férje és – alkalmyszerűen – mások bevonásával állított össze (*English–Hungarian and Hungarian–English Dictionary of Archaeological Terms*. Compiled by Magda Tulok, with the contribution of János Makkay. *Angol–magyar és magyar–angol régészeti kifejezések szótára*. Összeállította Tulok Magda, Makkay János közreműködésével, Enciklopédiai, Budapest, 2004; *Deutsch–Ungarisches und Ungarisch–Deutsches Fachwörterbuch für Archäologie*. Zusammengestellt von Magda Tulok in Zusammenarbeit mit János Makkay. *Német–magyar és magyar–német régészeti kifejezések szótára*. Összeállította Tulok Magda, Makkay János közreműködésével, Budapest, 2006; *Dizionario di terminologia archeologica Italiano–Ungharese e Ungharese–Italiano*. Compilato da Magda Tulok – János Makkay, con collaborazione di Elisabetta Starnini. *Olasz–magyar és magyar–olasz régészeti kifejezések szótára*. Összeállította Tulok Magda – Makkay János, Elisabetta Starnini közreműködésével, Enciklopédiai, Budapest, 2009.) A Makkay-házaspár által gondosan összegyűjtött szókészlet felhasználásával felmerült egy magyar–francia és magyar–román szakszótár megalkotásának gondolata is, ez azonban mindmáig nem valósulhatott meg.

Régészként, könyvtárosként, a művelődéstörténet felé forduló kutatóként és művelt emberként kezdettől fogva megragadták Itália antik, középkori és reneszánsz műemlékei, művészete, a magyarral oly sok ponton érintkező olasz kultúra. Ugyanakkor nyitott volt más kultúrák felé is; szívesen megfordult nemcsak az antik civilizáció színhelyein vagy a nyugati keresztény kultúra világában, hanem – tanúsíthatom – az 1970-es évek elején tett jászvásári/iași-i látogatásakor élénk érdeklődéssel szemlélte a moldvai város középkori műemlékeit is, megcsodálta az ortodox egyházi építészet egyik remekét, a falait borító, keleti hatásokról árulkodó, kőbe faragott díszítőmotívumairól, kőcsipkeiről méltán híres, 17. századi Trei Ierarhi-kolostortemplomot. Ám

tagadhatatlan, hogy itáliai látogatásai meghatározó élményt jelentettek számára, s amikor úgy érezték, hogy eljött az ideje a visszavonulásnak, 2011-ben Makkay Jánossal együtt még egyszer elutaztak Rómába, búcsút venni az Örök Várostól. Magukkal vitték két unokájukat is; az együtt töltött itáliai napok örök szép emlékké lettek mindannyiuk számára!

Életpályája azt tanúsítja, hogy kevés iskolát járt, szegény szülők gyermekeként, tehetségének, elhivatottságának és kitartásának köszönhetően Tulok Magdolna ki tudott törni az egyszerű sorból, nagy műveltségű értelmiségivé, szakterülete megbecsült képviselőjévé vált, és rengeteg munkával, önfeláldozással ehhez méltó körülményeket tudott teremteni a maga és családja számára. A sors igazságtalansága, hogy élete utolsó éveinek mindennapjait súlyos, emberi méltóságától, önálló cselekvőképességétől nagy mértékben megfosztó alattomos betegségben, férje önzetlen gondoskodására utalva, egy idősothton kis lakosztályában kellett leélnie, jórészt elszigetelve a környező világtól, a nehezen megszerzett, szép családi otthontól, szeretteitől – egyetlen, sikeres diplomata-pályát befutott gyermekétől és két unokájától – és, nem utolsó sorban, áldozatok árán összegyűjtögetett kedves könyveitől. Kiszolgáltatottságát türelemmel viselte, és amilyen szerényen élt, olyan csendesen távozott a földi világból. 2018. április 8-án hunyt el, urnáját április 25-én helyezték el a Budapest–Remetekertvárosi Szentlélek Plébániatemplom kolumbáriumában, egyszerű vallási szertartás keretében, a szűk család és néhány barát, ismerős jelenlétében.

Requiescat in pace!

László Attila

In memoriam Magdolna Tulok (1934–2018)

(Rezumat)

Retrasă departe de lume, s-a stins din viață acum cinci ani, după o lungă suferință, Magdolna Tulok, arheolog de formație, dar cunoscută mai ales datorită activității și lucrărilor sale din domeniul bibliologiei și al lexicografiei. A studiat arheologia preistorică la Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta, ca elev al profesorului János Banner (făcând licența în 1957, doctoratul în 1963). Încă în timpul studiilor s-a căsătorit cu János Makkay, unul dintre cei mai proeminenți arheologi ai generației sale. Magdolna Tulok a condus vreme îndelungată biblioteca Institutului de Arheologie al Academiei Maghiare de Științe, a lucrat în mai multe rânduri la reorganizarea bibliotecii Institutului Maghiar de la Roma (Accademia d'Ungheria) și a contribuit, chiar și după pensionare, la amenajarea bibliotecilor unor institute culturale și științifice maghiare din Europa și din alte părți ale lumii (Helsinki, Londra, Moscova, Paris, Praga, Sofia, Delhi, Cairo). Activitatea sa științifică cuprinde studii de arheologie preistorică (neoliticul Bazinului Carpatic), de istoria arheologiei (activitatea primei femei-arheolog, Zsófia Torma, și legăturile sale cu Heinrich Schliemann), dar și lucrări privind unele monumente ale artei religioase medievale. Pentru arheologie și arheologi vor rămâne utile încă pentru multă vreme, alături de un amplu repertoriu de periodice de specialitate și de indice de prescurtări (ActaArchHung, 36, 1984-1985, 333-384), mai ales cele trei dicționare de terminologie arheologică, maghiar-englez, maghiar-german și maghiar-italian, respectiv englez-maghiar, german-maghiar și italian-maghiar (Budapest, 2004, 2006, 2009).

In memoriam Magdolna Tulok (1934–2018)

(Abstract)

After a prolonged illness and much suffering, it has been five years since she finally found rest. As an archaeologist, she compiled a catalogue the importance of which cannot be overstated: a comprehensive list of archaeological journals and abbreviations. With her husband, János Makkay, she authored a series of specialized dictionaries of archaeological terminology in Hungarian, English, German and Italian. As an art historian, her legacy includes key discussions of artefacts linked to the saints of the Árpád dynasty; as a historian of science, she treated on Zsófia Torma, the first Hungarian female archaeologist. Having served as the librarian at the University of Debrecen, the Library of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest and that of the Institute of Archaeology, employed by the government of Hungary, she participated in the organization of the library at the Hungarian institute of Rome, as well as Cairo, Delhi, Helsinki, London, Moscow, Paris, Prague and Sofia.